

Α. Β. Φ.

ΚΙΑΝΝΗΣ Κ. ΒΗΧΑΣ
ΒΙΒΛ. ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ

ΠΕΡΙ ΚΡΗΤΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

A

Εἶνε φαινόμενον παράδοξον καὶ ἀληθῶς δυσεξήγητον ὅτι ἡ Κρήτη, ἡ μεγίστη καὶ πολεμικωτάτη τῶν Ἑλληνικῶν νήσων, ἐλάχιστον διεδραμάτισε μέρος ἐν τῇ μεγάλῃ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀνελιξει ἀπ' αὐτῶν τῶν Τρωϊκῶν μέχρι τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἄλλ' οἱοὶ δὴ τινες καὶ ἂν εἶνε οἱ λόγοι τοῦ ἱστορικοῦ τούτου φαινομένου, αὐτὴ ἡ ἱστορία, ὡσεὶ ἀποζημιούσα τὴν παλαιὰν ἀφάνειαν τῶν μεγαθύμων Κρητῶν, ἐπεφύλαξεν αὐτοῖς θέσιν ἐξοχωτάτην εἰς τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους· ὥστε κυρίως εἰπεῖν ἡ Κρητικὴ ἱστορία συγκεντροῖ πᾶσαν τὴν γνωστὴν δρᾶσιν τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς κατὰ τὴν λεγομένην μεσαιωνικὴν περίοδον. Ἡ ἱστορία αὕτη, ἀντιπροσωπευομένη ὑπὸ μεγάλης σειρᾶς χρονογράφων καὶ ἀπειραρίθμων συγχρόνων ἐγγράφων, προώρισται νὰ διαφωτίσῃ ἡμέραν τινα αὐτῶν τῶν ἐντελῶς ἀγνοούμενων ἐσωτερικῶν βίων τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, δηλαδὴ πῶς τοῦτο ἔζησεν, ἐπολιτεύθη καὶ ἐσώθη κατὰ τὸν μέγαν ἐκείνον χεῖμαρρον ὅστις παρέσυρε καὶ κατέπνιξε μέγιστα καὶ πολεμικώτατα γένη, πῶς ἠσπᾶσθη τὸ νέον θρήσκευμα καὶ τίς ὁ ἀπόστολος Τίτος, ὁ ἐκ Μίνωος γενεαλογούμενος καὶ κατὰ τὴν ἑβραϊοκρητικὴν παράδοσιν πρῶτος προσωπικῶς γνωρίσας ἐν Παλαιστίνῃ τὸν Ἰησοῦν Χριστόν, τίνα τὰ μετὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Κάρπου ἐρτασθέντα Κρητικὰ Ἰλάρια, πῶς διεμρφώθη τὸ πρῶτον ἐν Κρήτῃ διὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀνδρέου ἢ εἰς τὸν μυστηριώδη Ἰωάννην Δαμασκηνὸν καὶ τὸν μυστηριωδέστερον αὐτοῦ θετὸν ἀδελφὸν Κοσμᾶν κακῶς ἀποδιδομένη ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ μετὰ τῶν θεατρικῶν ἀντιφώνων, εἰρῶν καὶ κανόνων, ποίαν σχέσιν ἔχει ἡ Κρητικὴ ἀγιογραφία πρὸς τὴν παλαιὰν ζωγραφικὴν, πότε καὶ πῶς ἀνεδείχθη τὸ δημοτικὸν Ἑλληνικὸν θέατρον, μετὰ τῶν Ἀθηναϊκῶν ἐποποιῶν τοῦ Ἐρωτοκρίτου,

Αδμ. 20^ο 1908

ἡ νόσος οὐκ ἦν ὄντως «λοιμὸς», ἀλλ' ἐπιδημία, ἣν ὁ ῥηθεὶς ἐκδότης γενικεύσας τὰ μερικά αὐτῆς καὶ σπάνια συμπτώματα καὶ ἐγκαταμίξας ἐπὶ τὸ φοβερότερον καὶ πολλὰ ψεῦδη, μετεσκευάσεν εἰς «λοιμὸν» δεινόν τε καὶ ἀποτρόπαιον. Ἀναμφιβόλως δὲ εἴχομεν ἄν μαρτυρίας τινὰς καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς ἀνακριθείας τῆς παρὰ Θουκυδίδην περιγραφῆς τῆς ἐπιδημικῆς ἐκείνης νόσου ἐν τοῖς ἱστορικοῖς ἢ τοῖς κριτικοῖς συγγράμμασι τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, εἰ διεσφάζοντο ταῦτα. Κατὰ γὰρ τὸν Ἰώσηπον ὑπῆρχόν τινα τοιαῦτα, ἐν οἷς κατηγορεῖτο ὁ Θουκυδίδης ὡς ψευδόμενος ἐν πολλοῖς τῶν ἱστορημένων αὐτῷ. Ἐν τῷ κατ' Ἀππίωνος γὰρ λόγῳ αὐτοῦ γράφει τάδε «Πολλὰ δὲ καὶ Θουκυδίδης ὡς ψευδόμενος ὑπὸ τινῶν κατηγορεῖται, καίτοι δοκῶν ἀκριβεστάτην καθ' αὐτὸν ἱστορίαν συγγράφων» Δυστυχῶς δ' ὅμως οὐκ ὀνομάζει τίνες ἦσαν οἱ κατηγορήσαντες τοῦ Θουκυδίδου· καὶ ἀληθὲς μὲν ἐστὶν ὅτι ἐν τῇ ῥηθείᾳ συγγραφῇ ὁ Ἰώσηπος ζητεῖ κατηγορῆσαι ὑπ' ἔθνικοῦ φανατισμοῦ ἀγόμενος τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀνακριθῶς συγγραψάντων λαμβάνων τὸ ἐπιχείρημα ἐκ τοῦ πολλάκις διαφωνεῖν αὐτοὺς πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ πάλιν φαίνεται ἡμῖν ἀδύνατον πλάσαντα αὐτὸν γράψαι ὅπως ἀνυπάρκτους κατηγορίας· εἰ γὰρ μηδεὶς κατηγοροῦσε τοῦ Θουκυδίδου ἢ τοῦλάχιστον ἀντέλεξεν αὐτῷ ἐπ' ἀνακριθείᾳ ἐξιστορήσει γεγονότων τινῶν, ἦν εὐκολώτατον παντὶ συγγράφῳ αὐτοῦ Ἑλληνι ἀποκρίνασθαι ὅτι ὁ ψευδόμενος ἦν ὁ Ἰώσηπος καὶ οὐχ ὁ Θουκυδίδης. Πλὴν δὲ τούτου ὁ Ἰώσηπος ἦν ἀνὴρ χαρακτηρῶς προφυλακτικοῦ καὶ οὐκ ἄν ἐξέθηκεν ἑαυτὸν τοιαύτῃ βεβαιοτάτῃ καὶ ἀναντιρρήτῳ κατηγορίᾳ. Ταῦτα μὲν εἰσὶν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὰ ὑποβαλλόμενα χωρὶα τῇ κρίσει τῶν ἀναγνωστῶν ἐκ τῶν πολλῶν παρεισάκτων τοῦ Θουκυδίδου καὶ οἱ λόγοι δι' οὓς ἀποφαινόμεθα αὐτὰ ἀδιστακτικῶς νόθα. Προσκαλοῦμεν δὲ πάντα φιλόλογον τῶν περὶ τὸν Θουκυδίδην ἀσχολουμένων, ὅστις ἔχει λόγους ἐναντίους τῶν ἡμετέρων σαφεῖς τε καὶ ἀντικειμενικούς· ἐκθεῖναι αὐτούς, ἀλλὰ μὴ δογματικῶς καὶ ὡς ἀπὸ καθέδρας, ὥσπερ ἐποίησαν οἱ κκ. Franz Müller καὶ Kalinka καὶ Widmann.

Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ 1908 ἔτους.

ΙΩΑΝΝΗΣ Σ. ΣΤΑΥΡΙΔΗΣ.

τῆς Ἐρωφίλης, τοῦ Ροδολίνου, τοῦ Γίπαρη καὶ ἄλλων κρητικῶν ἐπυλίων, ἐν οἷς οὐδὲ κἀν μνημονεύεται τὸ ἐπικρατοῦν θρήσκευμα, ποῖος ὁ ἐν Κρήτῃ τιμαριωτισμὸς εἰς ὃν ὀφείλονται τὰ ὀνόματα ἀπειραρίθμων ἐν Ἑλλάδι χωρίων, διατηρούντων ἔτι τὰς ὀνομασίας τῶν παλαιῶν κατόχων ὡς καὶ ἐκκλησιῶν καὶ μονῶν, διότι πᾶσαι ἦσαν ποτε τιμαριωτικὰ φρούρια τῶν μέχρι τοῦ νῦν καλουμένων δεσποτῶν, ἀρχιερέων καὶ μοναχῶν, ποῖος ὁ μυστικὸς Κρητικὸς δαίμων ὁ ἀπειλῶν τὴν Ρώμην, ὃν ψάλλει ὁ Δάντης, τίς ὁ τοῦ Πετράρχου μύστης Ἰωάννης Βαρίλλης ὁ Ἰδαῖος καὶ διατί ἡ Ἑλληνικὴ ἐκκλησία διατηρησασα εἰς τὰ λειτουργικὰ αὐτῆς βιβλία (Τριψίδιον) τὰ κατὰ τῆς Κρητικῆς Λάμπης ἀναθέματα, ἀναθέτει συγχρόνως εἰς Κρήτα θεολόγον, τὸν Ἰωσήφ Βρυέννιον, τὸν τελευταῖον κατὰ τῆς Ρώμης ἀγῶνα, ἐνῶ συγχρόνως εἰς τῶν μαθητῶν τοῦ ἐν Κρήτῃ μαρτυρήσαντος Ἱεροθέου ἀρχιεπισκόπου τῶν Ἀθηνῶν ἀναγορεύεται Πάπας καὶ ὑποθάλλει τὸ τότε καταδιαίρουν τὴν Λατινικὴν ἐκκλησίαν σχίσμα, καὶ ἐν γένει ποῖαι αἱ πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς, τοὺς Ἀραβᾶς, τοὺς Βενετοὺς καὶ τοὺς Τούρκους σχέσεις τῶν Κρητῶν κατ' ἀναλογίαν δὲ καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, διότι, ὡς πολλάκις Κρητὲς καὶ Πελοποννησιοὶ ἐπανάλαβον, ἀεν γένος ἐσμὲν Ἑλληνικὸν καὶ μίαν κοινὴν λαλοῦμεν γλῶσσαν.»

Εἰς τὰ γνωστά ταῦτα ζητήματα θὰ διαχύσῃ ἄπλετον φῶς ἡ μέλουσα ἔρευνα τῶν ἐν Βενετίᾳ εὐτυχῶς διασωθέντων Κρητικῶν ἀρχείων, ἂν βεβαίως ἡ τύχη, ἔλεοῦσα τὴν ἡμετέραν ραθυμίαν, παραδώσῃ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους σῶα τὰς εἰς πολλὰς καιρικὰς περιστάσεις ὑποκείμενα ἔγγραφα. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶνε παντὸς ἐπαίνου ἄξιοι οἱ φιλόμουσοι ἐρευνηταὶ τῶν ἀρχείων τούτων, συλλέγοντες τὸ ὑλικὸν δι' οὗ θ' ἀνεγερθῇ τὸ ἀληθὲς οἰκοδόμημα τῆς μεσαιωνικῆς τῶν Ἑλλήνων ἱστορίας. Ἐν τοῖς πρώτοις δὲ πρέπει εὐγνωμονοῦντες νὰ τιμήσωμεν τοὺς φιλοτίμους Ἰταλοὺς, οἵτινες, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐπικειμένης τῶν Κρητῶν ἐλευθερίας, δίδουσι τὸ ἀξιωματικὸν παράδειγμα διὰ τῆς δημοσιεύσεως πολυτιμοτάτου καὶ πολυτελεστάτου Κρητικοῦ μνημείου. Οἱ ὑπὸ τοῦ φιλοπόνου Gerola μέχρι τοῦδε ἐκδοθέντες μετ' ἡγεμονικῆς πολυτελείας τέσσαρες τόμοι τιμῶσιν οὐ μόνον τοὺς εἰς τὴν Κρήτην διατρίψαντας καὶ μετὰ ζήλου ἀληθῶς ἐπιστιμονικοῦ μελετήσαντας καὶ φωτογραφῆσαντας τὰ μεσαιωνικὰ τῆς νήσου μνημεῖα ἀξιωματικὸς τῆς Ἰταλικῆς κατοχῆς ἀλλὰ καὶ τοὺς Βενετοὺς εὐπα-

τρίδας τοὺς ἡγεμονικῶς δαπανήσαντας, διδάσκοντας οὕτω καὶ τοὺς παρ' ἡμῖν ἐπιδεικτιῶντας ὀφιπλοῦτους ὅτι προσὸν καὶ τίτλος ἀληθοῦς εὐγενείας εἶνε ἢ φιλομουσία. Καλὸν δ' ἤθελεν εἶναι ἂν καὶ ἡ ὑπερπλουτοῦσα τῆς Ἑνετίας Ἑλληνικὴ κοινότης, ἢ τοῦλάχιστον αὐτὴ ἢ πτωχὴ τῆς Κρήτης βουλὴ ἐπήρχετο ἀρωγὸς κατὰ τὸ ἐνὸν εἰς ἀνακούφισιν τῶν νῦν τιμῶντων αὐτὴν τέκνων ἐξ ἀφορμῆς αὐτῆς τῆς ἐπικειμένης Κρητικῆς ἐλευθερίας, ἵνα μὴ καταγελῶσιν ἡμᾶς οἱ ξένοι θεωροῦντες ἀμουσοτέρους τῶν Ἰταλῶν καρραβινιέρων.

Ὅπωςδὴποτε ἀρκούντως παρηγορεῖ τὴν Ἑλληνικὴν φιλοτιμίαν ὅτι δύο οὐχὶ εὐποροὶ πατριῶται, οἱ ἐν Βενετία ἐφημέριοι τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἀρχιμανδρίται Ἀγαθᾶγγελος Ἐηρουχάκης, Κρής, καὶ Ἰωάννης Βασιλικός, Τήνιος, φιλοτιμηθέντες ἐκ τοῦ Ἰταλικοῦ παραδείγματος, ἀνέλαβον τὴν ἰδίαν καὶ μόνην δαπάνην ἀνέγερσιν εὐπροσώπου μνημείου εἰς πανηγυρισμὸν τῆς εὐαγγελιζομένης Κρητικῆς ἐλευθερίας.

Καὶ περὶ μὲν τοῦ καθαρῶς Κρητικοῦ μνημείου τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἐηρουχάκη προσεσχῶς, νῦν δὲ προτάσσομεν ὀλίγα περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Βασιλικοῦ, ἀμφότεροι γὰρ Ἕλληνες τὴν ψυχὴν καὶ συλλειτουργοὶ τοῦ Ἰψιστοῦ, ambo Arcades, ὡς λέγει ὁ Βιργίλιος.

Τὸ σύγγραμμα τούτου (1), καίτοι μὴ συνδεδεμένον ἀμέσως πρὸς τὴν Κρητικὴν ἱστορίαν, ἔχει οὐδὲν ἥττον σχέσιν πρὸς ταύτην ἕνεκα τοῦ μετὰ τῆς νησιωτικῆς ἐπανάστασως ἀναστατώσαντος τὴν Ἑλληνικὴν φυλὴν ζητήματος περὶ τῆς κοινῆς καὶ γραφομένης ἡμῶν γλώσσης, μετὰ τὴν διαφορὰν ὅτι τὸν μὲν Κρητικὸν ἀγῶνα ἠρωϊκῶς διεξήγαγον τὰ κατὰ τῶν Τούρκων ἐκκενούμενα Ἑλληνικὰ πυροβόλα, τὸ δὲ γλωσσικὸν ζήτημα ὑπόυλως ὑποκινήθην, ἀποβαλὸν δ' ἀμέσως τὸ γλωσσικὸν προσωπεῖον παρέστη ὡς καθαρὰ ἐκκλησιαστικὴ αἵρεσιολογία, καὶ οὕτω προσλαβὸν τὸν χαρακτῆρα ὀχλικῶν διαδηλώσεων ἐπροκάλεσεν ἐνόπλους διαπληκτισμοὺς τοὺς ὁποίους ἔρρανεν ἄφθονον αἷμα ἀθῶων θυμάτων καὶ ἐπὶ τέλους ἐπέφερε καὶ αὐτὴν τὴν καθαιρέσιν τοῦ μητροπολίτου Ἀθηνῶν εὐλόγως ὑποπτευθέντος ὡς μυστικοῦ ὑποκινήτου τῆς ἐκχυδαίσεως τῶν Ἱερῶν Γραφῶν.

(1) Κανέλλου Σπανοῦ γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης καὶ Παχυμίου Ρουσαίου κατὰ χυδαζόντων καὶ αἰρετικῶν. Ἐν Τεργέστη τύποις τοῦ Αὐστριακοῦ Δούδ 1908 8^ο σελ. 158.

Σημειωτέον δὲ ὅτι ἡ Κρήτη ἀπαξάπασα διὰ τῶν ἐφημερίδων, τῆς Βουλῆς καὶ τῆς ἐπισήμου διοικητικῆς γλώσσης ἐκηρύχθη ἀπ' ἀρχῆς ἐχθρὰ τῶν Διάρων τούτων (1), ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἀντιπρόσωπος τῆς παρ' ἡμῖν γλωσσολογικῆς ἐπιστήμης ὁ Γ. Χατζιδάκις, Κρῆς ὁμοίως, πρῶτος ἀνέλαβε καὶ θριαμβευτικῶς διεξήγαγε τὸν τοσοῦτον τιμήσαντα τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ἀγῶνα.

Οἱ ἀμαθεῖς οὗτοι πρόμαχοι τῆς γλωσσικῆς αἵρεσιολογίας, ἀγνοοῦντες τὴν παλαιὰν τοῦ ζητήματος ἱστορίαν καὶ τὰ κατὰ καιροὺς δημοσιευθέντα καὶ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀφορισθέντα καὶ καέντα βιβλία τὰ ἐν Ρώμῃ, Ἀμστελδοάμῳ, Γενεύῃ, Λονδίῳ, Μελίτῃ καὶ Κερκύρῃ ὑπὸ τῶν προπαγανδῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐκδεδομένα, διότι Παπισταί, Λουθηρανοί, Καλθινισταὶ καὶ Πανσλαυῖσταὶ ἓνα καὶ κύριον σκοπὸν ἐπεδιώξαν, τὴν ἀκύρωσιν καὶ ἀπαρχαίωσιν τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς γλώσσης ἐν ἣ συνετάχθησαν καὶ ἀναγινώσκονται τὰ ἱερὰ βιβλία, ἵνα οὕτως ἀποδειχθῇ ὅτι οὐδεμία τῶν νῦν ὑφισταμένων ἐκκλησιῶν νοεῖ τὸ πρωτότυπον Ἑλληνικὸν κείμενον, ἢ τὰς διδασκὰς τῶν θεμελιωτῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ Πατέρων, ἐπομένως οἱ πατριαρχικοὶ θρόνοι τῶν Ἱεροσολύμων, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας οὐδὲν ἔχουσι προνόμιον καὶ δικαίωμα ἐπὶ τῆς διαδοχῆς τῶν ἰδρυτῶν Ἀποστόλων, ἀλλὰ πάντες οἱ θρόνοι οὗτοι δύνανται ἄνευ ἐκκλησιαστικῆς τινος ἀντιρρήσεως νὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ λατινοφῶνων, γερμανοφῶνων καὶ σλαυοφῶνων πατριαρχῶν (τοῦτο μάλιστα

(1) Πρῶτος ὁ μακαρίτης Κωνσταντῖνος Λομβάρδος ἀπεκάλεσεν οὕτως ἐν ἔτει 1888 τοὺς τότε παρουσιασθέντας χυδαῖστὰς ἐν ἐπιστολῇ διακοινωθείσῃ εἰς τὸν μακαρίτην Αἰμίλιον Legrand. Οὗτος ἀγνοῶν τὴν ἀληθῆ σημασίαν τῆς δημοτικῆς φράσεως ἀνήγαγεν εἰς τὴν τῶν γνωστῶν γάλλων νεωτεριστῶν, Chevelus, μεταφρασθέντων εἰς Μαλλιάρους. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές ὅτι τοῦτο σημαίνει καὶ ὁ Διάρος, ἐκ συγχόπης τοῦ Μαλλιάρου, ὡς καὶ λιάρα ἢ μαλλιάρη τῶν χωρικῶν κάπα. Ἄλλ' ὁ Διάρος τῆς δημοτικῆς παραδόσεως δὲν σημαίνει ὡς ὁ γάλλος Chevelu τὸν γλωσσικὸν ἀναμορφωτὴν, ἀλλ' αὐτὸν τὸν ἀγροῖκον, τὸν ἀγράμματον, τὸν ἄλλως λεγόμενον βλάχον, ἢ ὡς ἔγραφον οἱ Βυζαντινοὶ Βράχον, τὸν Βουνήσιον Οὕτω καὶ αὐτὴ ἡ Ρωμουνικὴ γλῶσσα καλεῖται ἔτι ὑπ' αὐτῶν τῶν Ρωμοῦνων *limba muntana* = βουνήσια γλῶσσα. Ἐπὶ τῆς Ἀναγεννήσεως οἱ πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν καλούμενον τότε ἀνθρωπισμὸν (*humanismus*), λατινίζοντες ἅ τίπαλοι ἐκαλοῦντο *Valahi* (Βλάχοι) ὅπερ ἄγνοεῖ ὁ ἱστορικός τῆς Φλωρεντίας Perrens, ἐνῶ ἂν ἐγίνωσκε τὴν Ἑλληνικὴν παροιμίαν «ἄνθρωπος ἀγράμματος ξύλον ἀπελέκητον», θὰ ἐνόει πως τὴν πρὸς τὸν *humanismus* διάκρισιν τοῦ Βλάχου, ἦτοι τοῦ παρ' ἡμῖν Διάρου.

ρητῶς ἐκήρυξεν ὁ στρατηγὸς Ἰγνάτιεφ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν πανσλαυϊ-
 σται ἐπὶ τούτῳ ἰδρύσαντες καὶ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντίπαλον
 τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου Βουλγαρικὴν ἐξαρχίαν καὶ ἐξαραβίσαντες τὸ
 εἰς αὐτοὺς ἐπὶ χρήμασιν ἐκχωρηθὲν πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας), οἱ κύ-
 ριοι οὗτοι Διάρροι, λέγω, ἀμαθεῖς τῆς τε ἱστορίας καὶ τῆς ἀληθοῦς τῶν
 Ἑλλήνων κοινῆς γλώσσης, λαβόντες μόνον ὑπογραμμὸν τὴν φραγκορ-
 ρωμαϊκὴν γραμματικὴν τοῦ καπουτσίνου Σομαβέρα ἐμόρφωσαν κατ'αὐ-
 τὴν τερατῶδες τι ἰδίωμα, καὶ τὸ χεῖριστον ἐκάλεσαν τὸ Φραγκο-
 λεβαντίνικον τοῦτο ἐξάμβλωμα δημοτικὴν γλῶσσαν προγεγραμμένην
 δῆθεν ἐν τῷ Ἑλληνικῷ βασιλείῳ, ἐνῶ παρ' ἡμῖν οὐδέποτε γλωσσικὸν
 ζήτημα ἀνεφάνη ἐν τοῖς σχολείοις, τοῖς δικαστηρίοις, ταῖς βουλαῖς καὶ
 τῇ διοικήσει, καὶ μάλιστα οὐδέποτε παρεκωλύθη ἐν τῇ ποιήσει ἢ χρῆ-
 σις καὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσης, ὡς διακηρύττουσιν οἱ ἀμουσότατοι
 οὗτοι στιχοπλόκοι εἰς δικαιολόγησιν τῆς ποιητικῆς αὐτῶν στερώσεως,
 αὐτοὶ δὲ οἱ ἀληθεῖς θιασῶται τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, ὡς ὁ Βαλαωρί-
 της, ὁ Πολυλάς, ὁ Μαυρογιάννης ἀγορεύοντες ἐν τῇ Βουλῇ οὐδέποτε
 ὠνειρεύθησαν νὰ μεταχειρισθῶσι τὸ δημοτικὸν ἰδίωμα, ὡς καὶ ὁ Mistral
 καὶ τῶσαι ἄλλοι ἐν παντὶ ἔθνεϊ οὐδέποτε διενόηθησαν νὰ ἐπιβάλλωσι
 τὸ ἐν τῇ ποιήσει δημοτικὸν αὐτῶν ἰδίωμα ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν τοῦ
 κράτους τοῦ ὁποῦοι εἰσι πιστοὶ ὑπῆκοοι καὶ πανθομολογούμενον σέ-
 μνωμα. Ἀνεκτικώτεροι καὶ γενναῖοτεροι μάλιστα τῶν σημερινῶν ἀν-
 θρώπων οἱ παλαιοὶ καὶ μεγάλοι ἀντιπρόσωποι τῆς κοινῆς ἡμῶν γλῶσ-
 σης, οἱ Ἀττικοὶ δραματικοί, οὐ μόνον δὲν ἐπολέμησαν τὰς ἄλλας δια-
 λέκτους, ὡς τὴν Δωρικὴν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας ἐπειράθησαν τὸν ἐξευγε-
 νισμόν αὐτῆς εἰσαγαγόντες εἰς τὰ χορικὰ αὐτῶν ἄσματα. Τούτους
 μιμούμενοι καὶ οἱ παρ' ἡμῖν χυδαίζοντες ὄφειλον γράφοντες δράματα
 ἢ κωμωδίας νὰ παρεισάγωσιν ἐπεισοδιακῶς καὶ τὴν ἀληθῆ δημοτικὴν
 διάλεκτον, διότι πολλάκις ἐκ χορικοῦ ἄσματος ἢ καὶ ἀπλῆς δημοτι-
 κῆς λέξεως καταλλήλως παρεντεθειμένης ἐξαρτᾶται αὐτὴ ἢ ἐπιτυχία
 τοῦ δράματος. Ἡ Βαβυλωνία τοῦ μακαρίτου Βυζαντίου ὀφείλει τὴν
 ἀθανασίαν αὐτῆς οὐχὶ εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν παρεντεθειμένων ἰδιωμά-
 των, ἀλλ' εἰς τὴν γνωστὴν παρανόησιν μιᾶς δημοτικῆς λέξεως, ἀπο-
 τελούσης τὴν κατακλείδα τοῦ δράματος. Οἱ παρ' ἡμῖν ἐμπαίζοντες
 τοὺς βυζαντινοὺς φέρουσιν εἰς τὸ μέσον τὸν Θεόδωρον Πρόδρομον ὡς
 τύπον σχολαστικότητος· καὶ ὁμως ὁ πολυμαθέστατος ἐκεῖνος στιχοῦρ-

γὸς ἀπέτεινε πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας καὶ δημοτικούς στίχους εἰς οὓς ὀφείλει τὴν τότε καὶ νῦν φήμην αὐτοῦ. Ἐποὺ δ' ἡ νεωτέρα Ἑλλάς δὲν ἀπέκτησεν Εὐριπίδας καὶ Ἀριστοφάνας, ἅς ἀρκεσθῶμεν εἰς τὸν Πρόδρομον ἀναμιγνύοντες εἰς τὰ καθαρὰ στιχοιργήματα καὶ τινα ἐκλεκτὰ τῆς ἀληθοῦς δημοτικῆς γλώσσης ἄνθη, ἐπιρραίνοντες ὁμῶς ταῦτα τῇ χειρὶ καὶ οὐχὶ τῷ καλῶφι, ἄλλως θὰ σαπῶσι θνησιγενεῖς, ὡς ὁ αὐτοκληθεὶς Εὐριπίδης Βερναρδάκης μετὰ τὰ σχολαστικά του αἰδαλέα κύματα, ἀελοπτέρυγος θυέλλα, ἀπορρῶγες αἰγίλωπες», καὶ ὁ Καρύδης Ἀριστοφάνης, τοῦ ὁποίου εἰς καὶ μόνος στίχος ἐπέζησε «Καὶ ὁ δεινάς καὶ ὁ τάδες...»

Οἱ παλαιοὶ καὶ αἰρετικοὶ τῶν χυδαῖστων τούτων διδάσκαλοι ἦσαν τοῦλάχιστον λογικώτεροι προσβαλόντες ἀμέσως αὐτὸ τὸ Ἑλληνικὸν ἀλφάβητον καὶ ἀντικαστήσαντες τὰ ἡμέτερα γράμματα διὰ τῶν λατινικῶν· τοιαῦτα βιβλία κυκλοφοροῦσιν ἔτι παρὰ τοῖς Φραγκολεβαντίνοις. Ἄλλ' ὁ ἀγαθὸς Σομαβέρας τὸν ὁποῖον οἱ νῦν ἄνθρωποι θέλουσιν ἀναδειξῶσι νέον Ζηνόδοτον οὐδεποτε ὠντιρεῦθη τοιαύτην πανελληνιον δόξαν, ἐξ ἐναντίας μετριοφρονῶν λέγει ὅτι αἶθαλε ἔς τὸ στάμπος τῆ γραμματικῆς του διὰ τὰ εὐγενεῖα τῆς Πόλης σχολιαρόπουλα».

Ὁ ἀρχιμανδρίτης Βασιλικὸς ἀντιγράφας ἐκ τῆς ἐν Βενετία βιβλιοθήκης τοῦ ἀγίου Μάρκου τὴν γραμματικὴν τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης δημοσιεύει μετὰ προλεγομένων ἱστορικῶν ἐν οἷς σαφῶς καὶ πολυμαθῶς ἐξετάζει τὸ ζήτημα. Τὴν γραμματικὴν ταύτην συνέταξεν ὁ Πελοποννήσιος Κανέλλος Σπανός, διατρίβων τότε ἐν Φλωρεντία, κατ' ἀπαίτησιν τοῦ διασήμου ἑλληνιστοῦ καὶ ἱατροῦ Ἀντωνίου Cocchi, ἐκδότου τῶν Ἑλλήνων χειρουργῶν καὶ μυθιστοριογράφων. Καὶ ἡ μὲν δημοσιευομένη εἶνε ἐπιτομὴ ἑτέρας μεγάλης γραμματικῆς εἰς ἣν παραπέμπει, εὐχῆς δ' ἔργον θὰ ἦ ἡ ἀνακάλυψις καὶ δημοσιεύσις καὶ ταύτης, διότι ὁ συγγραφεὺς ἦν πολυμαθὴς λόγιος ἄριστα γινώσκων τὸ θέμα. Ἐν προλεγομένοις τῆς νῦν ἐκδοθείσης συνόψεως ὁ Σπανός ἐπιτροχάδην τὸ ζήτημα πραγματευόμενος λέγει: «Ἡ σημερινὴ Ἑλληνικὴ κοινὴ γλῶσσα ἐστὶν ἡ παλαιὰ ἐκείνη Ἑλληνικὴ ἢ ἐπὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους τῶν φιλοσόφων φανομένη, διασωζομένη τῇ διηνεκεὶ παραδόσει ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ ἀλλαχοῦ μέχρι τῆς σήμερον, διάφορος ἐκείνης οὐ μόνον τῷ χρόνῳ ἀλλὰ καὶ ἄλλοις τισὶ περιστατικοῖς ἐξ ἀμελείας τῶν διαλεγόμενων αὐτὴν Ἑλλή-

νων και ἐκ δουλείας και μετοικίας και ἐθνομιγίας μᾶλλον ἤπερ ἐκ διανοίας και συνθήκης τεχνικῆς, ὡς ἡ ἀρχαία τοιαύτη συναρμοσθεῖσα και συστάσα ὡς ἐστὶ τὴν δοκοῦσαν ἀρετὴν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου και τῶν μερῶν αὐτοῦ μόνον ἔθει ἀμαθῶν ἀνθρώπων διώκουσα, τοῦτέστι τὴν φαινομένην εἴτ' οὖν συνήθη αὐτῇ σαφῆνειν, συντομίαν τε και εὐφωνίαν ἀσπαζομένη, και πρὸς αὐτὰς ἀεὶ τὰς μὴ φαινομένας τοιαύτας ἐλκύουσα, ἐπὶ τὸ Ἰονικώτερον ρέπουσα τὸ πλέον, ὕστερον δὲ και κατὰ μίμησιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς και ποιητικῆς λεγομένης ἀδείας ποικιλώτερα καταστάσα ὡσπερ ἡ πάλαι ποιητικῆ. Καὶ ταύτης ἡ μὲν ἐστὶν ἑλληνικώτερα και εὐγενεστέρα, καθάπερ ἡ γραφομένη ἐν τοῖς κοινοῖς βιβλίοις, ἡ τε ἐν τῇ Ἑλλάδι φωνουμένη και ἡ τῶν εὐγενεστερῶν τε και ἀξιωματικωτέρων ἀνδρῶν, ἡ δὲ ἐστὶν ἐθνικώτερα και μιζοβάρβαρος, καθάπερ ἡ ἄγραφος και δημωδεστέρα, ἡ τε τουρκογείτων και φραγκογείτων φωνὴ ἡ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχουσα».

Καλῶς ποιῶν ὁ Βασιλικὸς ἀνεδημοσίευσε και τὴν περιώνυμον κατὰ τῶν χυδαίζοντων πραγματείαν τοῦ πολυμαθοῦς φιλολόγου και θεολόγου Παχωμίου τοῦ Ρουσάνου ὡς και τὴν κατὰ τῶν Καρτανιτῶν αἰρετικῶν μακρὰν συγγραφὴν τοῦ αὐτοῦ Ζακυνθίου. Ἐξ ἧς μόνον τρεῖς ἐκ τοῦ προσιμίου λέξεις ἐδημοσίευσεν ὁ Μουστοζύδης αὐτογνωμόνας ἐπιπροσθεὶς τὸ «και τὰ λοιπὰ».

Και ταῦτα μὲν ἐν συνόψει περὶ τοῦ ἔργου τοῦ φιλοπόνου τῆς Βενετικῆς ἀρχιμανδρίτου ὄστις, ἀντὶ τῆς καταναλισκῆ τὸν χρόνον αὐτοῦ εἰς ἐκδόσεις ἀγόνων και ἀνοουσιῶν δογματικῶν λόγων, προσήνεγκε διὰ τοῦ συγγράμματός του ἀληθῆ ὑπηρεσίαν εἰς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα και πρὸ πάντων εἰς τὸ νῦν κακῆ μοίρα πανταχόθεν καταδιωκόμενον ἔθνος και τὴν πρὸς τοῦτο συνδεδεμένην ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Καὶ εἶνε μὲν βέβαιον ὅτι παλαιαὶ ἀμαρτίαι και παχυλὰ λάθη συνετέλεσαν εἰς τὰ σήμερον ἐπικρατοῦντα ἐκκλησιαστικὰ σχίσματα, οὐδὲν ἦττον ὁμως και νῦν ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ θὰ διήρχετο θριαμβευτικῶς τὴν μαστιζουσαν κρίσιν, ἐὰν ἀναμορφοῦσα τὸ ἔτι ἐπικρατοῦν βυζαντινὸν σύστημα τῆς ἐκπαιδείσεως και τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀνατροφῆς ἀνεδείκνυε μιμητὰς και οὐχὶ ἐχθροὺς τοῦ Βασιλείου, τοῦ Φωτίου και τοῦ Ψελλοῦ, οὐχὶ ἀποτροπιαζομένους και ἀναθεματίζοντας τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τρεφομένους και ἐξευγενιζομένους, οὕτω δὲ διακρινόμενης τῆς αἰρετικῆς πλεκτάνης ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς ἐκπολιτισμοῦ,

θὰ ἐσώζοντο τά τε προνόμια καί τὰ ἱστορικά δικαιώματα τοῦ οἴκου-
 μενικοῦ θρόνου, ἄνευ τινός βλάβης οὐδεμιᾶς ἐθνικότητος, ἀλλὰ δι' αὐ-
 τῆς τῆς ἀναδειξέως τοῦ Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐπὶ τῶν βαρβαρικῶν
 ἐρειπίων τὰ ὅποια ἐν στιγμῇ μέθης αὐτῆ ἡ ἐκκλησία ἐπεσώρευσε,
 ἄλλοτε μὲν θῦμα χρηματολόγων Φαναριωτῶν, ὅτε δὲ αἰρετικῶν παν-
 σλαυιστῶν, νῦν δὲ ἀγνοῶ τίνος. Τὴν διὰ τοῦ ὀρθοδόξου Ἑλληνισμοῦ
 ἀναγέννησιν τῆς νῦν μαρανθείσης ὀρθοδοξίας ὑποδεικνύουσιν ὡς τὴν
 τελευταίαν σχεδίαν τῆς σωτηρίας καὶ αὐτοὶ οἱ εἰλικρινέστεροι ἀντιπρό-
 σωποι τοῦ σλαυισμοῦ οἱ μὴ μεθυσθέντες ἐν τῷ γλεύκει τῆς πανσλαυϊ-
 στικῆς αἰρέσεως· ἀρκοῦμαι παραθέτων τοὺς λόγους τοῦ σεβασμίου
 μητροπολίτου Βαλίνσκης καὶ Ζιτομερίου Ἀντωνίου, ὅστις συγχαίρων
 τῷ νῦν πατριάρχῃ Ἰωακείμ ἔγραφεν ἐκ Μόσχας καὶ τὰ ἐξῆς ἐπὶ λέξει
 δημοσιευθέντα ἐν τῇ «Ἐκκλησιαστικῇ Ἀληθείᾳ», ἐπισήμῳ ὄργανῳ
 τῶν πατριαρχείων (19 Ἰανουαρίου 1908): «Ὁ Κύριος ἡμῶν ὁ ἐπὶ
 γῆς γεννηθεὶς, ἔξ Ἰουδαίων, Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων ἐμόρφωσεν ἕνα
 λαὸν Χριστιανικόν, ὅστις, φεῦ! νῦν ἐκ νεοῦ καταπίπτει καὶ διαλύε-
 ται εἰς διάφορα στοιχεῖα ξένα πρὸς ἄλληλα κατὰ τὸ μέτρον τῆς πρὸς
 τὴν χριστιανικὴν πίστιν ψυχρότητος. Ἡ Ρωσσία ἀπηρχαιώθη καὶ
 συνταράσσεται. Ἴσως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οἱ ὡς φοῖνιξ ἐκ τῆς τέ-
 φρας ἀναγεννηθέντες, θὰ καλέσωσιν ἡμᾶς ἐκ νεοῦ εἰς τὴν ζωὴν ὡς
 ἐπὶ τοῦ ἁγίου Βλαδιμήρου».

B.

Τὰ ὡς ἄνω λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Σπανοῦ ὅτι δηλαδὴ ἡ ἐν Ἑλλάδι
 ἐπικρατοῦσα κοινὴ γλῶσσα, ἀπλῆ οὔσα συνέχεια τῆς παλαιᾶς τὴν
 ὁποίαν ἔγραφον ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης, φέρουσα ἐλαφρὰ τινα
 στίγματα τῆς δισχιλιετοῦς περιόδου ἐν μίσῳ τῆς ὁποίας διῆλθε, δεόν
 νὰ ἐξετασθῇ ἐν τοῖς βιβλίοις καὶ τῷ στόματι τῶν ἀνεπτυγμένων ἀν-
 θρώπων, οὐχὶ δὲ παρὰ τοῖς ὅλως ἀγραμμάτοις καὶ ἀγροίκοις, ἐπικυ-
 ροῦνται οὐ μόνον ὑπὸ τῆς ἀπανταχοῦ συνειδήσεως ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἱστο-
 ρικῶν μαρτυριῶν· τοιαύτη ἐλαλείτο ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις ἐν τῇ
 IB' ἑκατονταετηρίδι ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν βασιλέων ἡ κοινὴ ὑπὸ τῶν
 μετασχόντων παιδείας τινός καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀμαθοῦς ὄχλου ἔχοντος
 ἀνάγκην μικρῶν τινῶν ἐπεξηγήσεων, ὡς σημειοὶ ὁ ἐρμηνευτῆς τοῦ

Ἀριστοτέλους. «Καὶ τὰ ὀνόματα καὶ αἱ λέξεις οἰκείαι ὀφείλουσιν εἶναι ἐκάστου τῆ ἀξία· ἄλλα γὰρ ὀνόματά εἰσιν οἰκεία τῷ ἀγροίκῳ καὶ ἄλλα οἰκεία τῷ πεπαιδευμένῳ, ἤτοι τῷ σοφῷ» (1). Τοιαύτη ἦν καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κοινὴ καὶ ἀγροίκος, ὡς δῆλον ἐκ τῶν γραπτῶν μνημείων καὶ τῶν κραυγῶν ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ τῶν δῆμων.

Ἄλλ' οἱ Λιάροι ψελλίζοντες τὸ ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ πάθημα ἰσχυρίζονται ὅτι, ὡς ἐκείνη ἀπηρχαιώθη καὶ ἐλησμονήθη ἐν τῇ βαρβαρικῇ ἐπιδρομῇ, ἐκ δὲ τῆς μίξεως διαφόρων ἑτερογλώσσων λαῶν προῆλθον τὰ νῦν λεγόμενα νεολατινικὰ ἰδιώματα, οὕτω κατ'ἀναλογίαν συνέβη καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ. Ἄλλ' ἐν Ἑλλάδι οὔτε βαρβαρικὴ τοιαύτη ἐπιδρομὴ μνημονεύεται, οὔτε ξένοι λαοὶ μονίμως ἐγκατέστησαν, μόνη δὲ ἡ βάρβαρος φαντασία σλαυωνήτων τινῶν Γερμανῶν ἐμόρφωσε τὸν ἀνόητον μῦθον περὶ εἰσβολῆς Ἀβάρων (τοὺς ὁποίους καὶ αὐτοὶ οἱ δῆθεν γλωσσολογοὶ ἀγνοοῦσιν εἰς τίνα φυλὴν νὰ κατατάξωσιν) εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἄλλ' ἂν συγκαταβατικῶς δεχθῶμεν τὸν Ἀθαρικὸν μῦθον, ἐπ' αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς βαρβαρικῆς ταύτης εἰσβολῆς, ἐγράφη καὶ περιπλήθει ἡμῖν εἰς πέντε διαφόρους κώδικας, μέγα γλωσσικὸν μνημεῖον, συντεθὲν ἐν αὐτῇ τῇ Ἀραβίᾳ, ὡς λέγει, κυκλοφορῆσαν δ' ἐν Βυζαντίῳ καὶ Κρήτῃ, ὡς δηλοῦσιν αἱ ἐν τέλει σημειώσεις, ἀντιπροσωπεύον δὲ πιστότατα αὐτὴν τὴν τότε ἀπανταχοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ γραφομένην καὶ λαλουμένην κοινὴν γλῶσσαν. Εἰς τὸ μέγα τοῦτο γλωσσικὸν τῶν Ἑλλήνων μνημεῖον οὐδὲ μία ξένη λέξις ἀπαντᾷ! Ἄλλ' ἐνῶ τὸ βιβλίον τοῦτο ἐκυκλοφόρει ἐν Κύπρῳ πρὸ τῶν σταυροφοριῶν, μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατοχὴν τῆς νήσου οἱ βασιλεῖς Λουζιναῖοι ἐκ παπικῶν βλέψεων κηρύξαντες ἀμείλικτον πόλεμον κατὰ τῆς κοινῆς, ὠνειρεύθησαν ἵνα ἐπιβάλλωσιν ὡς ἐπίσημον γλῶσσαν τοῦ βασιλείου αὐτὴν τὴν χυδαίαν διάλεκτον ἀνάμικτον πρὸς λατινικὰς καὶ ἄλλας βαρβαρικὰς λέξεις, δηλαδὴ αὐτὸ τὸ ὕστερον ἐπονομασθὲν φραγκορρωμαϊκὸν ἰδίωμα, καταργήσαντες ἐπίτηδες καὶ τόνους καὶ ὀρθογραφίαν, καὶ ἐπὶ τέλους ἀντικαταστήσαντες καὶ αὐτὰ τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα διὰ λατινικῶν. Εἰς τὸ ἔλεεινὸν τοῦτο ἐξάμβλωμα

(1) Ὡς γνωστὸν ὁ Χωνιάτης ἐπικρίνει τοὺς Ἀθηναίους, ὡς μὴ νοοῦντας τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ· ἀλλὰ ταύτην, ὅπως ἐπιτετηδευμένην ἐπὶ τὸ ἀρχαιώτερον, οὐδ' αὐτοὶ οἱ σύγχρονοι βυζαντινοὶ λόγοι ἐνόου, ἀποκαλοῦντες βορβορώδη· βλ. τὸ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Νικήτα ἐπίγραμμα.

ἔγραψαν καὶ νόμοι καὶ χρονογράφοι, καὶ βασιλικά διατάγματα. Ἄλλ' ἐπὶ τέλους μετ' ἐπίμονον προσπάθειαν δύο ἑκατονταετηρίδων οἱ φραγκοκύπριοι γενόμενοι καταγέλαστοι ἀπανταχοῦ τῆς Ἀνατολῆς ὠμολόγησαν τὴν παλαιὰν πλάνην γράφοντες «πῆραν τὸν τόπον οἱ Λαζιανιάδες καὶ ἀπὸ τότες ἀρέψαν νὰ μανθάνουν φράγκικα, καὶ βαρβαρίσαν τὰ ρωμαῖκα, ὡς γοῖον καὶ σήμερον καὶ γράφομεν φράγκικα καὶ ρωμαῖκα, ὅτι εἰς τὸν κόσμον δὲν ἤξερουν ἕντα συντυχάνομεν».

Τὸ περίεργον δὲ ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλη Ἐκκλησία ἐθεώρησε τὴν γλωσσικὴν καινοτομίαν τῶν Κυπριῶν ὡς τὴν μεγίστην τῶν αἰρέσεων· διότι ὅταν ἐπὶ τῶν τελευταίων τοῦ Βυζαντίου χρόνων ἡ Κύπρος προέτεινε τὴν εἰς τὸ πατριαρχεῖον ὑποταγήν, ὁ Κρῆς Ἰωσήφ Βρυέννιος, ὁ διδάσκαλος τοῦ Μάρκου τοῦ Ἐφέσου, διὰ μακρᾶς ἐκθέσεως δημοσιευθεῖσης ὑπὸ Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως ἀπέτρεψε τὴν ἔνωσιν τῶν ἀλλογλώσσων τούτων Φραγκορρωμαίων.

Ἄλλ' οὐδαμοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς ὁ κατὰ τῆς κοινῆς γλώσσης πόλεμος ἐκηρύχθη ἀγριώτερον ἢ ἐπὶ τῶν Βενετῶν ἐν Κρήτῃ· τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπανταχοῦ ἐκλείσθησαν καὶ μόνον τὸ λατινικὸν καὶ βενετικὸν ἀνεγνωρίσθησαν ὡς νόμιμα ἰδιώματα· τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα, ἡ διαδικασία, καὶ ἰδίᾳ τὰ ἰδιωτικὰ συμβόλαια συνετάσσοντο εἰς μόνον τὰ ξενικὰ ταῦτα ἰδιώματα· ἀλλ' ἡ αὐστηρά κατὰ τῆς γλώσσης προγραφὴ διήρκεσε μέχρι τῆς τελευταίας ἀνταρσίας τοῦ ἀειμνήστου Γαδανώλη· μετὰ τὴν ἀνάκλησιν τοῦ αἰμοδόρου Μαρίνου Καβάλε γράφοντος ἐπανειλημμένως «ὅτι ἡ Κρήτη μισεῖ ἡμᾶς, καὶ πρέπει νὰ παραδοθῇ εἰς ἄλλον κύριον ἐντελῶς κατεστραμμένη», ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀναφαίνεται εἰς τὰ ἐπαρχιακὰ συμβόλαια ἀντὶ τῆς καταρηθείσης λατινικῆς, καὶ οὐ μόνον οἱ γνήσιοι Κρήτες ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἐνετόκρητες μόνον τὴν Ἑλληνικὴν ἐλάλουν καὶ ἔγγραφον. Οὕτως εἰς συμβόλαια τῆς ΙΕ' καὶ ΙΣΤ' ἑκατονταετηρίδος φέρονται ὀλόγραφοι ἀποδείξεις Ἐνετῶν ὄλως ἐξελληνισμένων, ὡς ἡ ἐξῆς: *Eparalava ego Polo Querini apo essena to misser Zorzi Avonal tu pote Domenego ton anipsomu iperpira ecato eudhominda apo conto ista ducata ecato pente opu mu ghrostis os fenete me instrumento.* (Ἐπαράλαβα ἐγὼ Πόλο Κουερίνη ἀπὸ ἐσένα τὸ μισέρ Ζόρζη Ἄβονάλ τοῦ ποτέ Δομένεγο τὸν ἀνεψιό μου ὑπέρπυρα ἑκατὸ ἑβδομήντα ἀπὸ κόντο εἰς τὰ δουκάτα ἑκατὸ πέντε ὅπου μοῦ χρωστεῖς, ὡς

φαίνεται με ἰστρουμέντο.) Ἄλλο συμβόλαιον μνημονεῦει τιμαριοῦχον Ἐνετόκρητα ὄλως ἀγγράμματον ὑπογραφόμενον διὰ τοῦ Ἑλληνος δούλου του : *Dia ton archo Dandolo simadevi o copegliaris tu Michalis Dafnomilis.* (Διὰ τὸν ἄρχον Δάνδολον σημαδεύει ὁ κοπελιάρης του Μιχάλης Δαφνομίλης). Τὸ περιεργότερον δὲ ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀραβόκρητες (Μουρτᾶτοι) φέρουσιν Ἑλληνικώτατα ὀνόματα ὡς Δαρεῖος Μουσταφάκης, Διομήδης Μεμετάκης.

Ὡς γνωστὸν ὁ αὐτὸς περὶ γλώσσης ἀγῶν ἐπικρατεῖ καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ, τῶν Ἄγγλων διατηρησάντων διὰ τοὺς αὐτοὺς ἐγώστικούς σκοποὺς τὸ ἐνετικὸν ἰδιῶμα. Ἐντεῦθεν δ' εὐεξήγητον πῶς οἱ πλείστοι τῶν Ἑπτανησίων, ὡς ὁ Τερτσέτης, ὁ Μουστοξύδης, ὁ Μανουῖσος καὶ τόσοι ἄλλοι ἀγνοοῦντες τὴν ἐν τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι γραφομένην κοινὴν ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τῆς φραγκορρωμαϊκῆς. Εἶνε δὲ σημιώσεως ἄξιον ὅτι πολλοὶ τῶν χυδαῖστων τούτων ἡρώων τῆς Βαβυλωνίας ἐπεκαλέσθησαν καὶ τὴν συμμαχίαν Ἰταλῶν τινῶν ἀγνοούντων καὶ τὴν Ἑλληνικὴν γλώσσαν καὶ τὸ προκείμενον θέμα, οὕτω δὲ καὶ πάλιν μετετρέπη ὁ ἀγῶν ἐκ τοπικοῦ εἰς ἰταλικὸν ζήτημα, καὶ ἐν τῇ ἰταλικῇ βουλῇ ἠκούσθησαν θησιγενεῖς τινες φλυαρίαι περὶ ἰταλικῶν δικαιωμάτων ἐπὶ τῆς Ἑλληνικωτάτης ἰδίως Κερκύρας. Πάντες γινώσκουσι τὸ κατὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν βλάσφημον σύνταγμα τοῦ ὑπεριταλιζόντος Δαλματοῦ Νικολάου Τομαζαίου (Scintille) τὸν ἐνθουσιάσαντα χυδαῖστὴν τινα ἔμπορον τοῦ Λονδίνου εἰς συγγραφὴν ποιητικῆς σατίρας κατὰ τῶν Ἀρχαίων, μεταφρασθεῖσαν γερμανιστὶ ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος Ellissen, οὐχὶ ἀσπαζομένου τὰς ἐν τῷ στιχοῦργήματι ἀνοήτους ἰδέας ἀλλ' εἰς ἀπλὴν διακωμώδησιν αὐτῶν τῶν Ἑλλήνων χυδαῖστων, ἐν τῇ ἀπογνώσει καὶ τῇ ἀμαθείᾳ αὐτῶν διασυρόντων ἱερὰ ὀνόματα τὰ ὁποῖα σύμπας ὁ πολιτισμὸς γεραίρει καὶ λατρύει.

Τὰ ἐν Βενετίᾳ διασωθέντα συμβολαιογραφικὰ ἀρχεῖα τῆς Κρήτης ἀποτελούμενα ἐξ ἑκατοντάδων τόμων εἶνε ἡ πολυτιμοτάτη καὶ ἐπισημοτάτη τῶν πηγῶν εἰς κριτικὴν μελέτην τῶν διαφόρων φάσεων τοῦ γραφομένου καὶ λαλουμένου γλωσσικοῦ ἰδιώματος. Ἐν τούτοις πρόχειρον ὁδηγὸν εἰς ἐξερεύνησιν τοῦ Κρητικοῦ ἰδιώματος παρέχουσιν αἱ νῦν ὑπὸ τοῦ Κρητὸς ἀρχιμανδρίτου ἐκδιδόμεναι δύο μεγάλαι στιχη-

ραὶ διηγήσεις περὶ τοῦ τελευταίου ἐν τῇ νήσῳ μεταξὺ Βενετῶν καὶ Τούρκων πολέμου (1645—1669) (1).

Περὶ τοῦ πολυθρυλλήτου τούτου πολέμου ἐγράφησαν πλείστα ὑπὸ τῶν Κρητῶν πεζὰ καὶ ἔμμετρα πονήματα ἄριστα ἐξεικονίζοντα τὸν τότε ἐπικρατοῦντα ἐν Κρήτῃ γλωσσικὸν κυκεῶνα. Ὁ Ἀθανάσιος Σκληρὸς ἀρχίατρος τοῦ ἐνετικοῦ στρατοῦ, ἐψαλλε τοῦτον εἰς ἀρχαίους ἠρωϊκοὺς στίχους, ἐν οἷς φαίνεται ζηλώσας τὸν Ἀλεξανδρινὸν Λυκόφρονα. Ὁ συνταγματάρχης Μόρμορης ἀφηγήθη τοῦτον εἰς τὸ ἐνετικὸν ἰδίωμα. Ὁ Ἄνθιμος Διακρούσης, ἱερεὺς Κεφαλλῆν ἐπὶ πολὺ διατρίψας εἰς Κρήτην καὶ αὐτόπτης τῆς ἀλώσεως τῆς Ρεθύμνης, ἐθρήνησε τὴν καταστροφὴν ἐν γλώσσῃ Κρητικῇ ἀλλ' οὔσα ὁμοία πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἴονίων λαλουμένην κοινήν. Ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερον ποίημα, ἐκ πλείον τῶν 12000 στίχων, συνετέθη ὑπὸ ἀληθοῦς Κρητός, τοῦ Ρεθυμνίου Μαρίνου Ζάνου, μάρτυρος αὐτόπτου ὅλου τοῦ μεγάλου ἐκείνου δράματος, διότι ὡς ἀληθὲς δράμα ἐξιστορεῖ τὸν ἀγῶνα ὁ ποιητὴς ὅστις φαίνεται εἰς τῶν τελευταίων ἀντιπροσώπων τοῦ ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ πολέμου ἀκμάζοντος Ἑλληνικοῦ θεάτρου, ὡς δηλοῦται ἐκ τε τῆς δραματικῆς πλοκῆς καὶ ἰδίᾳ ἐξ ὀλοκλήρων φορέσεων ἐπὶ λέξει ἀντιγραφομένων ἐκ τῶν τότε παρισταμένων δραμάτων τοῦ Γίπαρη, τῆς Ἐρωφίλης κλπ.

Ἄ Ὁ μεταξὺ Ἑνετῶν καὶ Τούρκων μετ' ἴσου ἠρωϊσμοῦ καὶ πεισμονῆς διεξαχθεὶς εἰκοσιπενταετὴς πόλεμος ἀποτελεῖ τὸ ἀξιολογώτατον γεγονός ἐν τῇ 13' ἑκατονταετηρίδι τῆς Γενικῆς Ἱστορίας, τὸ συντέλεσαν τὴν παρακμὴν καὶ αὐτὴν τὴν ἐξάλειψιν δύο κραταιῶν δυνάμεων, ἐπὶ δύο ὅλας ἑκατονταετηρίδας διεκδικουσῶν τὴν θαλασσοκρατίαν τῆς Μεσογείου. Εἰς τὴν μεγάλην ταύτην μονομαχίαν παρέστη θεατὴς καὶ συνεργὸς ἅπασα ἡ Ἰσλαμικὴ Ἀσία καὶ Ἀφρική καὶ ἡ Χριστιανικὴ Εὐρώπη· ἀλλ' ἐπὶ τέλους μετὰ μυριονέκρους μάχας καὶ ἀνάδειξιν ἠρωϊκῶν ἀνδραγαθιῶν, ἐκ τῶν ἐρειπίων τῆς αἰμοφύρτου καὶ ὑπὸ τῆς πυρίτιδος ὑπονομευθείσης καὶ ἀνατιναχθείσης Κρήτης, ἐξῆλθον ἀμφοτέροι οἱ γίγαντες παλαισταὶ ἠκρωτηριασμένοι καὶ ἐτοιμοθάνατοι, ἐφ'

(1) Ὁ Κρητικὸς πόλεμος (1645—1669), ἡ συλλογὴ τῶν Ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούσης καὶ Μαρίνου Ζάνου συλλεγέντων καὶ ἐκδομένων ὑπὸ τοῦ ἀρχιμ. Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη. Ἐν Τεργέστῃ 1908, τύποις τοῦ Αὐστριακοῦ Λόγδ, 8, σελ. 638.

ὧν προσηκόντως δύναται νὰ εφαρμοσθῇ ἡ παλαιὰ παροιμία ἀκλαίει ὁ νικηθεὶς, ὁ δὲ νικήσας ἀπόλωλε».

Οὕτω προλογιζόμενος ὁ πολυμαθὴς ἀρχιμανδρίτης ἐπιφέρει ὅτι ἀπερὶ τοῦ πολέμου τούτου ἐγράφησαν τοσαῦτα ἱστορικὰ καὶ πρὸ πάντων ποιητικὰ ἔργα ἐν ἀπάσαις ταῖς γλώσσαις, ὥστε ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἰδίαν φιλολογίαν, ἔργα ὁμως ἐν συνόλῳ ταπεινὰ καὶ ἀκριβῶς ἐξεικονίζοντα τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τοῦ ὑπαγορεύσαντος χριστιανικοῦ αἰσθήματος· διὰ τὸν λόγον τοῦτον καὶ αὐτοὶ οἱ μάλιστα συντελέσαντες εἰς τὸν ἀριθμητικὸν πλουτισμὸν τῆς πολυγλώττου ταύτης λογοτεχνίας τοῦ Κρητικοῦ πολέμου, περιφρονοῦντες ταῦτα, ἀρκοῦνται εἰς εὐφημον μόνον μνειάν τοῦ ἡμετέρου Ζάνε, ὡς ἀποτελοῦντος τὸ μᾶλλον εὐπρόσδεκτον νεκρολούλουδον τῆς εἰς τὰ ἐρείπια τῆς Κρήτης πεσοῦσης χαίτης τοῦ Ἐνετικοῦ λέοντος».

Τὰ νῦν ἐκδιδόμενα περὶ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου σύγχρονα ποιήματα τυπωθέντα ἐν αὐτῇ τῇ διαρκείᾳ τῆς πάλης κατέστησαν τοσοῦτον σπάνια ὥστε δύο μόνον αὐτάτελα γινώσκονται ἀντίτυπα τηρούμενα ὡς χειρόγραφα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ ἀγίου Μάρκου· ἀλλὰ πλὴν τῆς σπανιότητος αὐτῶν τὸ μέγιστον ἐλαττωμᾶ των εἶνε τὰ περὶ πληθῆ τυπογραφικὰ ἀμαρτήματα καθιστῶντα ταῦτα εἰς πολλοὺς ἀπρόσιτα. Διὰ τοῦτο οὐ μικρὰ χάρις ὀφείλεται εἰς τὸν Κρητῆ ἀρχιμανδρίτην ἐκθάψαντα καὶ δι' ἐπιμόνου μελέτης ἀνακαθάρσαντα καὶ παραδόντα ἡμῖν ἀληθῆ κριτικὴν ἔκδοσιν, εἰ καὶ ἐνιαχοῦ ἀνακαλύπτόνται τινὰ παροράματα ἀσχημίζοντα τὰ κείμενα. Οὕτως ἐν σελ. 562, στ. 13 λόγου γενομένου περὶ τοῦ σερασκέρου Σαῖν πασᾶ κακῶς γράφεται τὸνομα ὡσάν μπασᾶς, ἐν ᾧ προηγουμένως, σελ. 347, καλῶς φέρεται ὁ Σᾶν μπασᾶς. Ἄλλὰ τὸ ζήτημα εἶνε ὅτι διὰ τῆς φιλοπονίας τοῦ Κρητὸς ἀρχιμανδρίτου ἐξῆλθον τῆς ἀφανείας δύο μεγάλα ἱστορικὰ καὶ γλωσσικὰ μνημεῖα, καὶ διὰ τοῦτο ὀφείλεται οὐχὶ ἡ τυχοῦσα χάρις εἰς τὸν ἱερέα πατριώτην ἑορτάζοντα τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς πατρίδος διὰ μνημείου τὸ ὁποῖον θὰ ἐτίμα οἰανδήτινα πλουσίαν εὐρωπαϊκὴν φιλολογίαν.

Ἄλλὰ τὴν ἔκδοσιν πολυτιμωτέραν καθιστῶσι τὰ προταχθέντα προλεγόμενα ἐν οἷς ἐξηγοῦνται οἱ μυστηριώδεις λόγοι τῶν ἀπειραριθμῶν τῆς Κρήτης ἐπαναστάσεων κατὰ τῆς Βενετίας, καὶ ἰδίᾳ τὰ μυστηριώδη-στερα αἰτία τῶν καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Ἐνετῶν ἐξ αἰσχυροῦ ἀποσιωπημένων αἰτίων τοῦ πολέμου. Πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Κρῆς ἱστορικὸς θίγων

καὶ τὸ ἀκανθωδέστατον ζήτημα περὶ τῶν ἐν Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῶν μεσαιωνικῶν χωρῶν μνημονευομένων Γασμούλων εἰς διασάφησιν τῶν ὁποίων ἀνωφελῶς ἐξηνητλήθη ἡ σοφία τῶν ξένων μεσαιωνολόγων καὶ τῶν παρ' ἡμῖν ἀντιγραφέων, θριαμβευτικῶς ἐρμηνεύει τὴν λέξιν Γασμούλος ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Μιγὰς Μοῦλος κατ' ἀποκοπὴν τῆς πρώτης συλλαβῆς· καὶ ἀληθῶς τοιοῦτοι ἦσαν οἱ μαχηταὶ οὗτοι, οὓς οἱ Βυζαντινοὶ ἐκάλουν καὶ διγενεῖς, ὡς γεννηθέντας ἐκ φράγκων πατέρων καὶ Ἑλληνίδων μητέρων. Τοιοῦτοι μιγάδες ἀντιστοιχοῦντες πρὸς τοὺς πάλαι Μιξέλληνας ἦσαν καὶ οἱ ἐν Κρήτῃ Ἀραβογενεῖς, τοὺς ὁποίους οἱ πρῶτοι βυζαντινοὶ ἀπεκάλουν αὐτὸ νόθον γέννημα, οἱ Κρητικοὶ δράκοντες», ἀλλ' ὕστερον προσληφθέντας ἐν τῇ βασιλικῇ ἐταιρείᾳ καὶ διαπρέψαντας ἐν τῇ κατὰ τῶν Ρώσων ἐν Βουλγαρίᾳ βυζαντινῇ ἐποποιίᾳ ἐπήνεσαν ὡς ἀληθεῖς ἥρωας. Τοιοῦτοι Ἐνετόκρητες ἦσαν οἱ διεξαγαγόντες τοὺς κατὰ τῆς Ἐνετίας ἐν ὀνόματι τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀγῶνας, ὡς καὶ οἱ τελευταῖοι καὶ μόνοι ὑπερασπισταὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οὓς περιγράφει ὁ Φραντζῆς καὶ οἵτινες μετήγαγον εἰς Κρήτην τὸ νῦν ἔτι σωζόμενον λείψανον τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου. Ἡ Κρητικὴ αὕτη παράδοσις δεῖν γὰρ ἐξακριβωθῆ καλλίον, ἀφοῦ ὁ τοσοῦτον ἐσχάτως ἐνδιατριψας περὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο λείψανον σοφὸς βυζαντιολόγος Ξεν. Σιδερίδης οὐδεμίαν εὖρε σαφῆ μαρτυρίαν περὶ ἐνταφίσεως τοῦ λειψάνου ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει δύναται ν' ἀληθεύῃ ἡ ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ ᾄσματος διασωθεῖσα παράδοσις, ἀφοῦ ὁ ἀρχιμανδρίτης βεβαιοῖ ὅτι ἤκουσε πολλάκις ταύτην ἐν τῇ μονῇ τοῦ Τσαγγαρόλα, ἔνθα ὡς εἰς ἱερὸν προσκύνημα συνήρχοντο πάντες οἱ Κρήτες ἐπαναστάται μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Ἐτερον ζήτημα θίγει ὁ ἀρχιμανδρίτης ἐπιτυχῶς τὸ τῆς ἐγκαταστάσεως ἐν Κρήτῃ Τουρκομάνων Καραμανιτῶν τῶν ἄλλως λεγομένων Μουρτάτων, ἧτοι ἀπίστων. Τὴν βοήθειαν τῶν βαρβάρων τούτων ἐπεκαλέσθη ἡ Δημοκρατία ἐν τῇ ἀπεγνωσμένη πάλῃ τοῦ 1364 πρὸς τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς ἀείποτε συμμαχοῦντας αὐτοῖς Γασμούλους, ἐπὶ ἀμοιβῇ πέντε δουκάτων δι' ἐκάστην ἀντάρτου κεφαλὴν ἀπὸ 15 μέχρι 60 ἐτῶν ἡλικίας, ὡς λέγουσι τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα. Οὕτω καθιδρυθὲν τὸ ξενικὸν τοῦτο στοιχεῖον ἐν Κρήτῃ παρέσχεν ὕστερον, πολλὰ τῇ ἄφρονι Δημοκρατείᾳ πράγματα, ἐπὶ τέλους δ' ἐπροκάλεσε καὶ τὴν

κατὰ τῆς νήσου μυστηριώδη ἐκστρατείαν καὶ τὸν προκύψαντα εἰκοσιπενταετῆ πόλεμον. Καὶ ὁ μὲν Ἐρωτόκριτος περιγράφει διὰ μελανῶν χρωμάτων τὸν Καραμανίτην,

ὁποῦ ἔχεν ἔχθρηταν πολλὴν μὲ τὸ νησί τῆς Κρήτης.
Ἦτον ἀφέντης δυνατὸς καὶ πλοῦσος καὶ μεγάλος,
ἔς τοῦτα τὰ μέρη σὰν αὐτὸς δὲν ἐγεννήθηκ' ἄλλος.
Δὲν ἐπροσκύνα οὐδ' οὐρανόν, οὐδ' ἄστρα οὐδὲ σελήνην,
τὸν κόσμον ἐφοβέριζε μὲ τὴν θωριὰν ἐκείνην·
εἰς τὸ σπαθί του ἐπίστευεν, ἐκεῖνο ἐπροσκύνα,
πάντα πολέμους κ' ἔχθρητες, πάντα μαλιαῖς ἐκίνα.
Ἦτονε κακοσύβαστος καὶ δύσκολος περίσση,
εἰς τὴν μαλιὰν ἐχαίρετο καὶ τὴν ἀγάπην ἐμίση ...
Ποτέ του δὲν ἐγέλασε, μὰ πάντα του λογιάζει,
κ' εἶν' ἢ λαλιά του σιγαυὴ σὰν Ἄλλὰ ὕταν φωνάζη.

Ἄλλ' ὁ Ζάνες γράφων ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν λογοκρισίαν ἀποσιωπᾶ ἐντελῶς τοὺς Καραμανίτας καὶ ἀποδίδει τὴν Τουρκικὴν ἐπέμβασιν εἰς οὐχὶ καθαροὺς λόγους:

Ὄφου! ποιὸς νᾶτον ἀφορμὴ, ποιά τύχη ἀσβολωμένη,
γὴ ποιό τυφλὸ μελλοῦμενο. ποιά τέχνη τυφλωμένη,
καὶ σ' ἔφερε ἔς τὰ μέρη μου γιὰ τὴν κακὴ μου μοῖρα,
ποιοὶ ἀνέμοι σὲ βοηθήσανε, ποιά κύματα σὲ σύρα,
ποιό ἄστρο στράτα σοῦ δειξε, ποιὸς ἄτυχος πλανήτης,
καὶ σ' ἔβγαλε γιὰ λόγου μου εἰς τὸ νησί τῆς Κρήτης.
Κ' ἦρθες καί μ' ἐπολέμησες καὶ θέλεις τὸ δηγᾶσαι,
μὰ πῶς μ' ἐπῆρες μὲ σπαθί ποτέ σου μὴ καυχᾶσαι·
τὰ κρίματα ἐσυντρέξανε, ἀμμ' ὄχ' ἢ δύναμίς σου,
μὰ πάλε δέ μ' ἐνίκησες τῶρα μὲ τὸ σπαθί σου. (σελ. 553).

Ἀμφότερα τὰ ποιήματά εἰσιν αἱ ἐφημερίδες τοῦ γιγαντώδους ἐκείνου πολέμου. Ἐνῶ νυχθημερὸν ἐκρούοντο οἱ κώδωνες πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν, οἱ δ' ἱερεῖς μετελάμβανον ἐν ταῖς ὁδοῖς τοὺς μαχητάς, οἱ χειρουργοὶ ἠκρωτηρίαζον ἢ ἔκαιον τοὺς νεκρούς, αἱ γυναῖκες, ἀρχόντισσαι καὶ παιδιὰ ἐμάχοντο ἢ ἐφρούρουσαν εἰς τὰς ἐπάλξεις, ἢ φοβερωτέρα

μάχη διεξήγετο ὑπὸ τὴν γῆν μεταξὺ ὑπονομευτῶν καὶ ἀνθυπονομευτῶν, καὶ ἡ πάλη ἦν συνεχῆς ἐπὶ εἴκοσι πέντε ἔτη ὑπὸ τὰ τείχη ἰδίως τοῦ Ἡρακλείου. Ἐν ταύτῃ διεκρίθη ἡ Κρητικὴ ἀνδρεία καὶ ἰδίως τὸ πολεμικὸν μένος τῶν ἱερέων καὶ μοναχῶν. Ἐνῶ ὁ ἡγούμενος τῆς Ἀγκαράθου Ἀθανάσιος Χριστόφορος στήνει εἰς πυραμίδας τὰς κεφαλὰς τῶν Τούρκων, ἕτερος Κατερινίτης μοναχὸς ἐξορμαῖ κατὰ τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοπέδου, διασπείρων μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν τὴν φρίκην καὶ τὸν ὄλεθρον αἰὼς λιοντάρια ἀγριεμένας.

Ἐκοπτεν ὁ καλόγερος τὰ τούρκικα κεφάλια
καὶ τρίχινα ἔς τὴν ζώνην του ἐβάστα δυὸ τσουβάλια,
νὰ βάνῃ ἐκεῖ ταῖς κεφαλαῖς ὅπ'οἱ Ρωμιοὶ τοῦ φέριαν.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον οἱ Τούρκοι φέρονται ἀγριώτεροι πρὸς τοὺς ἱερεῖς καὶ μοναχοὺς :

Καὶ τσ' ἱερεῖς ἐπιάσασι καὶ τσοὶ κουτσομυτίσαν,
κι' ὄμπρὸς τ' ἀφέντη τοῦ πασᾶ τσοὶ κουτσοκεφαλίσαν.

Ἐκ τῶν ξένων διέπρεψαν οἱ μισθοφόροι Σαβονιᾶνοι, ἄγριοι Ἐλβετοὶ καὶ ἐκ Σαβοῖας ὀπλίται, τῶν ὁποίων τὸ κατὰ τῶν Τούρκων μίσος ἐκορυφώθη εἰς ἀληθῆ κανιβαλισμὸν καὶ δὴ σφάζοντες ὡς ἀρνία τοὺς αἰχμαλώτους ἐμαγεύεον μετ' ὀρύζης καὶ ἔτρωγον ἀναγκάζοντες καὶ τοὺς ἄλλους, ὅπως γευθῶσιν ἐκ τοῦ βδελυροῦ τούτου πιλαφίου.

Μ' ἀπῆτις τοὺς φονεύγασι, ἔτρεχα καὶ τοὺς πιάνα
γῆ ζωντανοὺς τσοὶ ἐσώνασι κ' εἰς τὰ φορτιὰ τοὺς βάνα
κι' ὡσὰν ἀρνιὰ τοὺς σφάζανε καὶ κομματιάζασί τους...
μὲ ρύζι καὶ τσ' ἐτρώγασιν ὦ ἀπονιὰ μεγάλη!
Ὅποιος κ' ἂν ἤθελεν ἐβγῆ ἔξω τὸν ἀναγκάζαν
νὰ φάγῃ ἀποὺ τὰ κρέατα, γῆ ὄλοι τὸν ἀτιμάζαν (443).

Ἄλλ' ἂν ὁ ποιητὴς στιγματίζῃ τὴν ἀπανθρωπίαν τῶν ξένων τούτων, μετ' ἐnthουσιασμοῦ χαιρετίζει τοὺς εἰς βοήθειαν τῆς Κρήτης ἐλθόντας Γάλλους, τοὺς μόνους ὑπερασπιστὰς τοῦ κατὰ τῆς βαρβαρικῆς Ἀσίας Χριστιανικοῦ προμαχῶνος, ἐπαινῶν οὐ μόνον τὴν ἀνδρείαν

ἀλλὰ καὶ τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν τιμὴν (καβαλιερωσύνην) καὶ μακαρί-
ζων τὰς ψυχὰς τῶν ὑπὲρ τῆς Ἑλληνικῆς γῆς πεσόντων Φραντζέζων.

Κι' ὅσοι Φραντζέζοι ὄγιά μὲ βρίσκονται σκοτωμένοι
ἄς ἔχουνε συγχώρεσι κι' ἄς εἴν' μακαρισμένοι (567).

Ἐν προλεγομένοις ὁ Κρῆς ἀρχιμανδρίτης διὰ μακρῶν ἐκθέτει τὰ
αἰτία τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ μονίμου ἐγκαθι-
δρύσεως τῶν Ἑνετῶν εἰς ἀνάδειξιν μεγάλου Ἑνετοκρητικῆς κράτους,
ἐφαμίλλου πρὸς τὸ ἐν τῇ Ἀμερικῇ Χριστιανικόν, ἀφοῦ πλὴν τῶν νή-
σων καὶ Αἴγυπτος καὶ Συρία ἔσωζον ἔτι πολλοὺς Χριστιανικοὺς πλη-
θυσμούς, καὶ ἀποδίδει τὴν κυρίαν ἀποτυχίαν εἰς αὐτὸ τὸ θρησκευτι-
κὸν μῖσος, τὸ ὁποῖον ἐντέχνως ὑπέθαλπεν ἡ Ρώμη μετὰ τῆς θρησκευ-
τικῆς ὑποδούλου Ἑνετίας· οὐ μόνον πᾶσαι αἱ ἐπίσκοποι καὶ αἱ ἐκ-
κλησιαί κατελήφθησαν ὑπὸ ξένων λατινοκαλογῆρων, συβαριτικῶς
ζώντων, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ ἔθνικῃ ἐξεγέρσει οἱ Ἕλληνες ἱερεῖς καὶ
μοναχοὶ συλλαμβανόμενοι ὡς δῆθεν συνένοχοι, ἐκαίοντο ἐν πομπῇ ἐν
ταῖς αὐλαῖς τῶν λατινικῶν ἐπισκοπῶν· τοῦτο ὁμολογεῖ καὶ ὁ ἐπίσκο-
πος χρονογράφος τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα Καρόλδος, ἀναφέρων μά-
λιστα ὀνόμαστί καὶ τοὺς καίεντας ἱερεῖς· ἀλλὰ δ' ἱερεῖς στασιαστικαὶ ἀπο-
φάσει καταγράφουσι καὶ Ἑλληνικὰ βιβλία καιόμενα ὡς ἀσεβῆ· ἐν
τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει δικαιολογεῖται πληρέστατα ἡ ὁμολογία τοῦ
μεγάλου τῆς Ἀναγεννήσεως ποιητοῦ Μιχαὴλ Μαρούλλου ὅτι αὐτοὶ
οἱ μισθοφόροι τῶν Κομνηνῶν ἐπυρπόλησαν τοὺς ἔτι διασωζομένους
Ἑλληνικοὺς ναοὺς καὶ ἐξηγεῖται ὁ ἄσκοπος ὑπὸ τοῦ Μοροζίνη βομβαρ-
δισμὸς τοῦ Παρθενῶνος, ἀφοῦ οἱ ἐν αὐτῷ εὐάριθμοι Τούρκοι θὰ πα-
ρεδίδοντο πολιορκούμενοι. Τὸν φανατισμὸν τοῦτον τῶν Ἑνετῶν στιγ-
ματίζων ἐν τῇ 15' ἑκατονταετηρίδι ὁ διάσημος Κρῆς Ἀρσένιος Ἀπο-
στόλης λέγει ὅτι οὗτος καὶ μόνος εἶνε τὸ κυριώτατον κώλυμα τῆς
ἐνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν. Ὄταν τὸ Ἡράκλειον παρεδόθη εἰς τοὺς
Τούρκους, καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν ν' ἀποχωρήσωσι πα-
ραλαμβάνοντες ὅ,τι ἠδύναντο, οἱ φραγκοκαλόγηροι ἐπέδειξαν τὴν κατὰ
τῶν Ἑλληνικῶν ἐκκλησιῶν λύσσαν, σχίζοντες τὰς εἰκόνας καὶ καίοντες
τὰ ἱερά λείψανα, ἐφ' ᾧ ὁ ἄλλως πρὸς τοὺς Φράγκους συμπαθῆς ποιη-
τῆς στιγματίζει αὐτοὺς ἀποκαλῶν «λουτήρους, αἰρετικοὺς καὶ σκύλ-
λους» :

Καὶ τότες ἐκινήσανε οἱ φραροκαλογράδαις
 ταῖς ἐκκλησίαις ταῖς Ρωμνιαῖς μὲ περισσὰ τραβάγια,
 ἐπαῖρναν τὰ κονίσματα κι' ὅλα τ' ἀπομονάργια.....
 Καὶ τοὺς σταυροὺς τῶν ἐκκλησιῶν οἱ λούτεροι νὰ σποῦσι,
 ποῦ τύχαινε νὰ τοὺς βαστοῦν καὶ νὰ τοὺς προσκυνοῦσι.
 Τὰ παλαιὰ κονίσματα τὰ περευλογημένα
 τὰ κύτταζες νὰ τὰ 'χουσι 'ς ταῖς ρούγαις ξαπλωμένα·
 καὶ τότες οἱ αἰρετικοὶ χωρὶς φόβον ἐπιάνα
 κ' ἔσκιζαν κ' ἔτσακίζαν τση κ' εἰς τὴ φωτιά τση βάνα.
 Σκεπάσου τώρα, οὐρανέ, μὲ νέφθαλα ν' ἀστράψης
 καὶ ἤλιε λαμπρότατε κύτταξε σὺ νὰ κλάψης
 τὸν χαλασμὸν τῶν ἐκκλησιῶν τση τόσαις ἀπ' ἀδειάσαν,
 τσ' εἰκόνες τση εὐγενικαῖς τσ' ἄξαις ὁποῦ χαλάσαν.
 "Ω, παραχώρησις Θεοῦ, οἱ Χριστιανοὶ νὰ δοῦνε
 τέτοιαις εἰκόναϊς ἄγλαις σκύλλοι νὰ ταῖς χαλοῦνε! (547).

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

Τοιοῦτος ὁ φρικώδης ἐκείνος πόλεμος, τοῦ ὁποίου τὰ γυν ἐκδιδό-
 μενα ποιήματα εἰσὶν αἱ συγχρόνοι ἐφημερίδες· ἂν δ' οὗτος ἐξήντησε
 τὴν Βενετιάν καὶ αὐτὴν τὴν Κρήτην, εἰς ἀνθρώπους καὶ χρήματα,
 κατέστρεψεν ἐπ' ἴσης καὶ τὴν Τουρκίαν ἀπολέσασαν ἡμισυ ἑκατομμύριον
 πολεμιστῶν. Ἄν δὲ πᾶν κακὸν δὲν ἔρχεται καλοῦ ἄμικτον, ἐνῶ θρηνοῦμεν
 ἐπὶ τῇ καταστροφῇ, ὡς Ἕλληνες μακαρίζομεν τὴν τύχην, διότι ἄνευ
 τοῦ πολέμου τούτου δυσκόλως θὰ ἐπήρχετο αὐτὴ ἡ σημερινὴ τῆς Ἑλ-
 λάδος παλιγγενεσία. Ἐκ τῶν πεσόντων ἐν Κρήτῃ Τούρκων οἱ ἡμίσεις
 τοῦλάχιστον εἶχον στρατολογηθῆ ἐκ τῶν ἀγρίων σπαῖδων καὶ ζαῖμῶν
 τῆς Πελοποννήσου, οἵτινες ἐφημιζοντο ὡς οἱ πολεμικώτατοι τῶν Ὀθω-
 μανῶν, ὅπως ἀπέδειξαν τὰ πενιχρά αὐτῶν λείψανα οἱ Λαλιῶται καὶ οἱ
 Μπαρδουνιῶται. Ὁ Κρητικὸς πόλεμος ἀνέδειξε καὶ τὸν πρῶτον Ἕλληνα
 ὑπουργὸν τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους, τὸν Παναγιώτην Νικουσίον, περὶ
 τοῦ ὁποίου πολλὰ εὐφημα γράφει ὁ Κρῆς ποιητής, ὅταν δ' ὕστερον
 ὁ ἐν Κρήτῃ διακριθεὶς Φραγκῆσκος Μοροζίνης, γνωρίζων τὴν ἐν Πε-
 λοποννήσῳ ἐπελθοῦσαν λιπανδρίαν, προσέβαλε καὶ εὐχερῶς κατέκτησε
 τὴν χερσόνησον, ὁ σερασκέρης Τοπάλ Ὀσμὰν ἀνακτῆσας αὐτὴν διὰ
 τῆς βοηθείας τῶν Ρουμελιωτῶν ἀρματωλῶν ἐγκατέστησε πολλοὺς

τούτων ένταῦθα, τότε δὲ παρουσιάζεται καὶ ὁ πρῶτος Ἑλλήν ἡγεμῶν τῆς Μάνης Λιθεράκης ὁ Γερακάρης. Τὴν παρὰ τοῖς Βενετοῖς ἀπαισίαν ἀνάμνησιν τοῦ πολυθρυλήτου τῆς Κρήτης πολέμου διαιώνισεν ἡ φράσις «Candia maledetta» ἀντιστοιχοῦσα ἀκριβῶς διὰ τὸν αὐτὸν λόγον εἰς τὴν «θεόλεστον Κρήτην» τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου· ἀλλὰ καὶ ἡ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ὀθωμανῶν ἀνάμνησις δὲν ὑπῆρξεν αἰσιωτέρα, ἀφοῦ ἐν τῷ ἐπομένῳ αἰῶνι αἱ Ὀθωμανίδες προέπεμπον τοὺς λεβέντας (κουρσάρους) διὰ τοῦ ἄσματος,

Ἐ οὔλα τὰ νησιὰ νὰ πᾶτε,
μὰ ἔς τὴν Κρήτην νὰ μὴν πᾶτε,
γιατὶ βγῆκε μιὰ Γοργόνα
ὅπου τρώει τὰ παλληκάρια,
τοῦ Μορηῆ τὰ παλληκάρια.

Οὕτως ὁ ἐν τῇ Κρήτῃ πόλεμος δὲν εἶνε μεμονωμένον γεγονός ἄσχετον πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν, ἀλλ' αὐτὴ ἡ εἰσαγωγή εἰς τὴν ἔθνικὴν ἡμῶν παλιγγενεσίαν εἰς τὸν πόλεμον δὲ τοῦτον δίδει εἰδικωτέραν ἔθνικὴν χροιάν καὶ ἡ αὐτοκλήτος προσέλευσις τῶν Γάλλων, μόνων ἐκ τῶν δυτικῶν Χριστιανῶν προσελθόντων εἰς βοήθειαν τῆς Ἑλληνικῆς γῆς, καὶ τῶν ὁποίων ἐξυμνεῖ τὴν καθαλιερωσύνην καὶ ἀνδρείαν ὁ κάλῳς τούτους γνωρίσας Κρής ποιητής.

Ἐν Παρισίοις 1 Ὀκτωβρίου 1908

Κ. Ν. ΣΑΘΑΣ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

007000048105